

İKTİSAT POLİTİKALARINDA ZORUNLU BORÇLANMADAN ZORUNLU TASARRUFA: VARLIK VERGİSİ TARTIŞMALARI

Abdullah TAKİM* ve Ramazan ARSLAN**

Özet

Kamu harcamalarının finansmanında en sağlıklı yöntem vergilerdir. Vergiler, gelir, harcama ve servet üzerinden alınmaktadır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de, savaş nedeniyle bozulan ekonomik yapıyı düzeltmek amacıyla yürürlüğe konulan Varlık Vergisi, savaş nedeniyle artan kamu harcamalarını finanse ettiği gerekçesiyle bir vergi olarak düşünülebilir. Ancak, geçmiş dönemlerde uygulanan belki hiçbir vergi, Varlık Vergisi kadar tartışılmadı. Mali literatürün uç noktalarının, spesifik örneğini temsil eden bu vergi, bir çok çalışmaya konu oldu. Bu çalışmada ekonomik, sosyal ve siyaset etkileri nedeniyle; siyasette, ekonomide ve akademik çevrelerde sıkça üzerinde durulan Varlık Vergisi ile ilgili tartışmalar incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Varlık Vergisi, İktisat Politikası, Kamu Gelirleri, Kamu Harcamaları

From Forced Loan Towards Forced Savings in Fiscal Policies: Discussions on Property Tax

Abstract

The healthiest method in financing public spending is taxes. Taxes are collected on income, spending and property. Property tax, which was put into effect in Turkey to improve the economic structure that was ruined because of the war during the Second World War period, can be regarded as a tax since it financed public spending that increased due to war. However, most probably none of the taxes collected in the past had been in discussion as Property Tax. This tax, which represents a specific sample of the end points of financial literature, has been subject to many studies. This study examines the discussions related to Property Tax, which is frequently mentioned in politics, economy and academia because of its economic, social and political impacts.

Key Words: Second World War, Property Tax, Fiscal Policy, Public Revenue, Public Spending

* Yrd. Doç. Dr. Bartın Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, atakim@bartin.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr. Bartın Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, rarslan@bartin.edu.tr

GİRİŞ

Türkiye, İkinci Dünya Savaşına katılmamasına rağmen, savaş ilerledikçe etkilerini daha ağır hissetmiş; aktif nüfusun silâhına alınmasıyla üretim kapasitesi düşmüş, tüketim artmış, temel tüketim maddeleri karşılanamamış ve fiyatlar hızlı bir biçimde yükselmiştir. Bu bağlamda, devletçiliğin de başlangıcı sayılan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP), yüksek askeri harcamalar ve ham madde kıtlığı dolayısıyla uygulanamamış, yatırımlar düşmüş, üretim kapasitesi gerilemiş ve kısmi seferberliğin sürdürülmesi tarım üretimini bile düşürmüştür. Bu dönemde ekonomik sorunları aşmak üzere Varlık Vergisi* ve Milli Korunma Kanunu uygulanmışsa da başarılı olunamamıştır. Savaş yıllarında Türkiye'nin yaşadığı büyük sıkıntılar, ekonomik hayata devlet müdahalesinin hacmini ve şiddetini artırmış; savaş dönemini kontrol altına almaya çalışan devletçi kanunlar hükümete olağanüstü geniş yetkiler vermiştir (Takım, 2011:V; Lewis, 2004: 295-296).

Savaş döneminde ihraç malları ticari fiyatlardan çok, stratejik fiyatlardan alıcı bulmuş, bu durumda, dış ticaret hacmi artmasına rağmen temel sektörlerde üretim artışı yetersiz kalarak, Fert Başına Düşen Milli Gelir önemli ölçüde azalmıştır. Kamu harcamalarının artması ve temel tüketim malların kıtlığıyla birlikte, enflasyon da yükselmeye başlamıştı. Böyle bir ortamda İstanbul'daki tüccarlar, simsarlar ve acenteler büyük servetler biriktiriyordu. Modern ve etkili bir vergi sisteminin olmadığı bu dönemde, bu servetleri vergilendirmek mümkün olmadığından, bu gelirler büyük ölçüde kayıt dışı kalmaktaydı. Bu koşullar altında hükümet, olağanüstü bir mali tedbir olarak diğer ülkelerde de zaman zaman uygulanan Varlık Vergisini uygulamaya karar verdi. Böyle bir verginin, o dönemde iktisadi ve mali bunalım yaşayan bir ülke olarak Türkiye'de, iktisat politikası aracı olarak kullanılması normal ve haklı görülebilirdi (Lewis, 2004: 295-296; Hazine Müsteşarlığı, 2004: 44).

İkinci Dünya Savaşı sırasında özellikle iki kesim vardı ki savaştan en büyük kazancı onlar elde etmişlerdi. Bunlar, tarım ürünlerinin fiyatlarının yükselmesinden olağanüstü kazanç sağlayan büyük çiftçiler ve hem yüksek fiyattan satılan ihraç ürünlerinin hem de ithal mallarının kıtlığını istismar ederek düşük kurdan mal ithal

*Manisa milletvekili Refik İnce Varlık Vergisi görüşmeleri sırasında, bu verginin uygulaması sırasında ortaya çıkacak zorluklara dikkat çekerken kaygılarını şu şekilde ifade etmektedir: "...Evvvel ve ahir diyeceğim ki; memur denilen idare ve siyaset adamlarımın ellerine teslim ettiğimiz mukadderat karşısında kendilerinden çok şey beklediğimizdir. Saraçoğlu zamanında bir Varlık Vergisi Kanunu, Refik Saydam zamanında bir Milli Korunma Kanunu yapılır. Yapılır amma bunların heyeti mecmuası kendi ellerine verilen memurlar tarafından kıymetsiz bir hale getirilirse bu kanunlardan bir fayda beklenemez..." (TBMM Zabıt Ceridesi, 1942: 24).

eden İstanbul tüccar ve komisyoncularıydı. Çiftçiler, tamamen Müslüman Türklerden; tüccarların büyük bir kısmı ise Rum, Yahudi ve Ermeni gibi azınlık topluluklarından oluşmaktaydı (Lewis, 2004: 295- 296). Varlık Vergisinin fikir babası olan Saraçoğlu'na göre, savaş yıllarında en çok kazancı bu tüccar ve komisyoncular elde ettiğine göre, Varlık Vergisinin ağırlıklı yükünü de bu kesim taşımalıydı. Varlık Vergisi görüşmeleri sırasında bu kesim için, 'insanların teneffüs ettiği havayı bile kazanç vesilesi yapmak isteyen kötü niyetli insanlar' olarak bahsedilmektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1942: 21-28).

Bu dönemde, büyük tüccarlar vergi vermemek için her türlü yola başvurduğu, dolayısıyla karaborsa yoluyla büyük kazanç sağlayan bu kesimden, bir defaya mahsus olmak üzere, vergi alınmasına karar verildi. Bu amaçla servet üzerinden alınan bir vergi olan ancak, etkileri açısından bir vergiden daha çok yansımaları olan Varlık Vergisi Kanunu[†] çıkarıldı. Aralarında Celal Bayar'ın da bulunduğu 76 milletvekilinin katılmadığı bu oylamada, 350 milletvekilinin oyu ile mecliste kabul edilerek 12 Kasım 1942 tarihinde itibaren uygulanmaya karar verildi (Yetkin, 1983: 207; TBMM Zabıt Ceridesi, 1942: 2).

Varlık Vergisi kanunuyla savaşın getirdiği ağır ekonomik sıkıntılar, toplumun tüm kesimlerince dengeli bir şekilde paylaşılacak ve büyük servet sahiplerinden alınacak vergilerle piyasadaki para miktarı azaltılarak fiyatlardaki yükselmenin önüne geçilecekti. Nitekim Varlık Vergisi ile 1942 yılında tedavülde bulunan paranın % 41'ine eş değerde bir paranın tedavülden çekilerek ekonomiye olumlu katkıda bulundu. Ancak, ekonomik, sosyal ve siyasal etkileri olan bu vergi uzun süre kalıcı olamadığından 16 ay yürürlükte kaldıktan sonra, 4350 sayılı "Varlık Vergisinin Bakayasının Terkinine Dair Kanun" ile yürürlükten kaldırılmıştır (Akandere, 1998: 173-180; Coşar, 2003: 14).

I.TÜRKİYE'DE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA EKONOMİNİN GENEL DURUMU

Cumhuriyetin kuruluşundan 1930'lu yıllarının başlarına kadar uygulanan liberal iktisat politikalarının sonuçlarına bakıldığında sanayi üretimine derinlik kazandırmak bir yana, en temel sanayi tüketim mallarının yerli üretimi gerçekleştirilemedi (Kepenek ve Yentürk, 2005: 63).

[†] Varlık Vergisi görüşmeleri sırasında İstanbul Milletvekili Kazım Karabekir, bu verginin adına itiraz etmiş; "...Varlık, bizde malûm olduğu üzere daha ziyade mevcudiyet manasınadır. Servet manasına kullandığımız zamanda dahi bu kanunun muhtevasıyla biraz tezat teşkil ediyor. Çünkü vergiyi servet sahibi olanlar değil, aşırı kazanç sahibi olanlar verecektir. Eğer encümen münasip görürse bunun adına 'Aşırı Kazanç Vergisi Kanunu' diyelim"... (TBMM Zabıt Ceridesi, 1942: 27).

1930'ların başında ülkenin içinde bulunduğu koşullar, sanayi üretiminin kamu yatırımlarıyla gerçekleşeceği şeklinde bir durum ortaya çıkarması, devletçiliğe geçişi zorunlu kıldı. Ekonomik hayatta kamuya daha çok rol veren devletçilik ilkesi, 10 Temmuz 1931'de yapılan CHP'nin 3. Büyük Kongresinde kabul edilerek tek parti döneminin hükümet programına yansdı. Bu tarihten itibaren devletçilik, bir bakıma mevcut yurtiçi ve yurtdışı koşulların zorlaması ile resmi iktisat politikası olarak kabul edilmiş ve 1937 yılında Anayasa'ya girmiştir (Yaşa, 1982: 7).

Türkiye'de, Büyük Dünya Krizi ile birlikte Sovyetler Birliği, İtalya ve sonra da Almanya'da uygulanan otarşik politikalar nedeniyle dış; özel sektörün ekonomik kalkınmayı gerçekleştiremeyeceği beklentisi nedeniyle de iç faktörler, ekonomik büyüme ve kalkınmanın ancak devlet eliyle gerçekleştirileceği yönünde bir kanaat oluşturmuştu. Ayrıca Atatürk'ün, 'bir dünya savaşının uzak olmadığı öngörüsü', devletçi/müdahaleci politikaların uygulanmasında amir olan etkenler arasında sayılabilir (Yaşa, 1982: 8-9). Ancak zamanla devletin müdahale alanı geniş tutulmuş; devletçilik, sadece bir ekonomik kalkınma sorunu olmayıp, siyasi ve sosyal alanları etkisi altına alan bir yapıya dönüşmüştür. Bu nedendir ki İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında devletçilik şiddetli bir biçimde eleştirilerek Türkiye'de çok partili döneme geçişi hazırlayan koşullar arasına girmiştir.

1940-1945 yılları arasında uygulanan iktisat politikalarının sınırlarını belirleme açısından en önemli iktisadi kanun olan ve 18 Ocak 1940'da çıkarılan Milli Korunma Kanunu (MKK), hükümete geniş yetki vermiştir. Bu kanunun birinci maddesinde, 'Fevkalade hallerde devletin bünyesini iktisat ve milli müdafaa bakımından takviye maksadı ile İcra Vekilleri Heyetine, bu kanunda gösterilen şekil ve şartlar dairesinde vazife ve yetkileri verilmiştir.' denilmektedir. Bu dönemde görev yapan hükümetler, MKK'ya dayanarak, üretimi denetlemek, çalışma mükellefiyeti koymak ve çalışma sürelerini uzatmak, üretilen malları stoklamak gibi ekonomik düzenlemelerin yanında, temel hak ve hürriyetleri kısıtlayıcı nitelikte kararlar almış ve bu kararları uygulamışlardır (Akandere, 1998: 208; Yetkin, 1983: 186).

Savaş yıllarının sıkıntılı sürecini değerlendiren İnönü'ye göre, devletlerin ekonomik sistemleri ne olursa olsun savaş ekonomisine geçince ekmeğin karneye bağlandığını, kendilerinin de öyle yaptığını, bu dağıtım sırasında ciddi bir örgütlenme yapamadıklarını ve sonuçta pahalılık ve kıtlığın baş göstermiştir (Tokgöz, 2004: 122).

İkinci Dünya Savaşı'nın bütün hızıyla devam ettiği 1942 yılında, Refik Saydam'ın ölümünden sonra Başbakanlığa gelen Saraçoğlu, ekonominin geldiği noktayı değerlendirirken, piyasa darlığını gidermek amacıyla alınan kararlar, daha sıkı, daha sert kararları zorunlu kılmış, karardan karara geçilerken, birçok mallara el konulmaya kadar ileri gidilmişti. Ancak bu kararlar, herkesin beklediği olumlu neticeyi vermemiş, kısa sürede, resmi fiyatlarla bazı malları bulmak

imkânsızlaşınca ülkede, karapazar/ karaborsa ortamının oluşmasına yol açmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1942: 15).

Tablo:1.İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Ekonomik Göstergeleri

Yıl	Büyüme (%)	Enflasyon (%)	Para Arzı (Milyon TL)	İthalat (Milyon Dolar)	İhracat (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Açığı (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon Dolar)
1939	6.9	4.8	308.0	92.3	99.6	7.1	191.2
1940	-4.9	22.7	433.8	50.0	80.9	30.9	130.9
1941	-10.3	40.7	543.5	55.3	91.1	35.8	146.4
1942	5.6	92.1	765.5	112.9	126.1	13.2	239.0
1943	-9.8	74.0	833.7	155.3	196.7	35.8	352.0
1944	-5.1	22.8	994.5	126.2	177.9	51.7	304.1
1945	-15.3	54.1	918.6	97.0	168.3	71.3	265.3

Kaynak: Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004),s.125-126; Kepenek ve Yentürk, Türkiye Ekonomisi, 2005,s.68

İkinci Dünya Savaşına katılmayan, ancak savaşın getirdiği sıkıntı ve tehditlerden payını alan Türkiye, savaşa hazır bulunmanın zorunluluğuna inandığı için[‡], özellikle geniş ve yoksul halk kesimlerini ilgilendiren önlemler alma yoluna gitmiştir. Bu önlemler arasında Millî Korunma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisinin, halk nezdinde ortaya çıkardığı olumsuz etkiler, aynı zamanda tek parti iktidarının da sonunu hazırlamışlardır (Albayrak 2004: 24).

Bu düzenlemeler, ekonomik yönden aynı zamanda tek parti iktidarının ticaret sermayesi ile çıkacak anlaşmazlıklarının da başlangıcı sayılıyordu. Dolayısıyla MKK, bu konuda bir ilk olmanın ötesinde, uzun vadede ekonomik sorunlara çözüm bulamadığından, daha sonra alınacak olan bütün önlemlerin dayanağı olacak şekilde iktisat politikalarının çerçevesini belirlemekteydi.

[‡] Başbakan Saraçoğlu, 1943 yılında mecliste yaptığı konuşmada, İkinci Dünya Savaşının dördüncü yılında ülkenin iki temel sorunu vardır. Bunlardan biri işe, diğeri ise kaynak sorunudur. Saraçoğlu, bu sıkıntıları ortadan kaldırmak amacıyla bir dizi önlem aldıklarını; buna rağmen sorunların çözülemediğini itiraf etmiştir. Saraçoğlu'na göre bu sıkıntıların temelinde üretim yetersizliği ve genel bütçeden savunmaya ayrılan fonların yüksekliği yatmaktadır. Saraçoğlu'na göre; "...İstiklâl ve hürriyetimiz için ayakta tuttuğumuz orduya her sene bütçe ile verdiğimiz 100 milyon liraya ilâveten 1939 da 84 milyon, 1940 da 220 milyon ve 1941 de 280 milyon liralık fevkalâde tahsisat verdiğimiz gibi 1942 yılı için bugüne kadar verdiğimiz fevkalâde tahsisat yekûnu 313 milyonu aşmıştır. Görülüyor ki, bu senenin fevkalâde tahsisat yekûnu 400 milyondan daha az olmayacaktır..."(TBMM Zabıt Ceridesi, 1943: 22).

Yukarıda açıklandığı gibi, hangi alanlarda ne miktar üretim yapılacağına, fiyat kontrollerine; müsadereye, ithalat ve ihracatın sınırlandırmasına kadar, hükümeti olağanüstü yetkilerle donatan MKK, bu haliyle özel teşebbüsü kaçınılmaz olarak devlet vesayeti altına sokan bir yapıya sahipti (Şenşekerci, 2000: 173). Kısaca Avrupa’da özel ve kamu sektörünün tam bir dayanışma içinde olduğu bir dönemde Türkiye’de bu iki kesim arasında ilişkiler tamamen kopmuştu (Tokgöz, 2004: 120).

Tablo: 2. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında GSMH’nin Sektörel Dağılımı (%)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1939	43.2	15.5	41.4
1940	44.8	14.6	40.6
1941	41.8	15.9	42.3
1942	47.2	14.7	38.1
1943	45.8	16.0	38.2
1944	43.1	15.9	41.1
1945	39.0	15.6	45.4

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, 1923-2003 Türkiye Ekonomisi, Hazine Dergisi, s.10-12

Tablo: 1’de görüleceği üzere, sanayileşmenin devlet eliyle yürütüldüğü İkinci Dünya Savaşı öncesi, sanayi sektörünün katkısıyla yüksek oranda büyüyen Türkiye Ekonomisi, savaş döneminde 1942 yılı hariç olmak üzere, negatif düzeyde seyretmiştir. Tablo: 2’de ise ele alınan dönemde GSMH’nin sektörel dağılımı gösterilmektedir. Buna göre, 1939 yılında tarım kesiminin GSMH içindeki payı %43.2 iken, üretici nüfusun bu kesimden çekilmesiyle savaş süresince azalarak %39’a düşmüştür. Yine bu dönemde, sanayi için gerekli olan hammadde kaynaklarının yurtiçi ve yurtdışı temininde yaşanan zorluklar nedeniyle bu sektörün GSMH içindeki payı neredeyse stabil kalmıştır. Ancak savaş süresi boyunca hizmetler sektörünün GSMH içindeki payı sürekli yükselmiştir.

II. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE KAMU GELİRLERİ

Kamu gelirlerinin, büyüklüğü ve bileşimi bu kaynakların ekonomi politikası aracı olarak kullanılmasına neden olmaktadır. Kamu gelirlerin hangi kesimlerden alındığı ve toplanan bu gelirlerin kamu harcamalarını ne ölçüde karşıladığı sadece ekonomik değil, toplumsal ve siyasal yapıyı da etkilemektedir (Kepenek ve Yentürk, 2005: 295).

Kamu gelirlerinin kamu giderlerine eşit olması ile ortaya çıkan denk bütçe ‘maliyenin altın kuralı’ olarak bilinir (Kepenek ve Yentürk, 2005: 301). Türkiye’de devlet bütçesi 1925-1930 yılları arasında fazla vermiş, 1940 yılına kadar da

bütçeler ya denk veya düşük seviyede olmak üzere açık vermiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında savaşın ortaya çıkardığı koşullar ve dünya ekonomisinin içinde bulunduğu zor durum, Türkiye’de bir yandan savunma harcamalarını artırıp, yatırım harcamalarını kısararak harcamaların bileşimini değiştirip, diğer yandan bu harcamaları yükselterek, denk bütçe politikalarından uzaklaşmıştır (Hazine Müsteşarlığı, 2004: 44).

Savaş yıllarında kaynak ihtiyacını karşılamak üzere bir yandan vergi oranları fiyat artışlarına paralel olarak yükseltilirken diğer yandan yeni vergiler kondu. Hükümet piyasa işleyişini olağanüstü önlemlerle düzenlerken, vergileri artırarak Milli Gelirin önemli bir kısmına el koymaktaydı. Bu durum, kamu kesiminin üretimini artırmak yerine özel sermaye birikiminin gelişmesine yol açtı. Hızla artan kamu harcamalarının yatırımlara yönelmek yerine cari ve sermaye transferlerine yönelmesi, bu durumun bir göstergesi olarak kabul edilse de Varlık Vergisi sonucu sermaye mülkiyetinde azınlıklar aleyhine bir gelişme olduğu iddia edilebilir (Kepenek ve Yentürk, 2005: 67).

Savaş yıllarına kadar Merkez Bankasının kuruluşu için ABD’den sağlanan 10 milyon dolar, sanayileşme için Sovyetler Birliğinden sağlanan 10.5 milyon lira ve Karabük Demir-Çelik Fabrikası için İngiltere’den alınan 16 milyon sterlinin haricinde dış borçların önemli boyutlara ulaşmadığı görülmüştür. Ancak, savaş yıllarında yüksek oranda iç borç temin edilmiş, bu dönemde, demiryolu yapımında kullanılmak üzere, bütçenin yaklaşık dörtte birine tekabül eden 50 milyon liralık iç borçlanmaya gidilmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2005: 69).

II. Dünya Savaşı nedeniyle kamu gelirlerini artırmak amacıyla, vergi adaleti açısından maliye literatüründe adaletsiz olduğu savunulan, çoğu dolaylı vergi olmak üzere birçok vergi alınmıştır. 1939’da 217.8 milyon lira olan dolaylı vergilerin bütçe giderlerine oranı %40.4 iken; 1944 yılında 646.7 milyon liraya ulaşarak, bu oran %60.8’e yükselmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2005: 68).

Bu dönemde kamu gelirlerini artırmak amacıyla, Kazanç Vergisi, Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi ve Muamele Vergisi artırılmıştır. Yapılan düzenleme ile tütünden ve içkiden alınan vergiler artırılmış; şekerden kilo başına 7 kuruş, çaydan 25 kuruş, bazı giyim eşyasından alınan vergiler % 10 artırılmış; her çeşit taşımacılık işleri % 25 vergiye tabi tutulmuştur. Ayrıca 29 Mayıs 1941’de kabul edilen 4040 sayılı kanunla da hayvan başına 10 kuruştan 125 kuruşa kadar olmak üzere koyun, kıl keçisi, tiftik keçisi, sığır, manda, at, katır, deve, eşek ve domuzlar üzerinden vergi alınmaya başlanmıştır. Bu kanunu 29 Mayıs 1941’de kabul edilen 4041 sayılı kanun izlemiş ve bununla da şeker ve glikozdan alınan vergiler yükseltilmiştir. Ayrıca 17 Mayıs 1944’de kazanç vergileri yeniden arttırılmıştır (Yetkin, 1983: 193-194).

1940’lı yıllarda Toprak Mahsulleri Vergisini değiştiren 4553 sayılı kanunla, toprak ürünleri üzerinden alınan vergiler aynı ve nakdi olmak üzere % 8’den %

10'a çıkarılmıştır. Bu kanuna göre, aynen ödenecek vergilerin, mükellef tarafından kendi imkânlarıyla teslim edilmesi gerekiyordu. Şayet teslim yeri 25 km'den fazla ise, mükellefe kilometre başına kiloda üç para taşıma ücreti veriliyordu (Yetkin, 1983: 194-195).

Toprak Mahsulleri Vergisi ilk olarak 15 Mayıs 1943'de TBMM'de görüşülerek Toprak Mahsulleri Vergisi adıyla 4 Haziran 1943'de kanunlaşmıştır. Ancak bu verginin tam olarak uygulanması 19 Nisan 1944'de TBMM'de görüşülerek kanunlaşan Toprak Vergisi Kanunuyla olmuştur. Toprak Mahsulleri Vergisini değiştiren ve boşluklarını tamamlayan bu kanun; 1944'den 1946'ya kadar üç yıl süreyle uygulanmış ve uygulandığı yıllar boyunca köylü ve üreticilerin büyük tepkilerine yol açmıştır. Esasen bu vergi, savaş şartlarında büyük kazançlara sahip olan büyük çiftçilere yönelik bir vergi olarak konulmuştur. Devlet bu vergi ile büyük çiftçilerin, toprak mahsullerinden elde ettikleri aşırı kazançların bir kısmını bütçeye kazandırmayı amaçlamıştır. Toprak Mahsulleri Vergisi, savaş zenginlerine yönelik olarak konulan Varlık Vergisinin tamamlayıcısı olarak görülse de Varlık Vergisinin aksine bu vergi, büyük ve küçük çiftçi arasında bir ayırım gözetmemiş, verginin asıl yükünü savaş şartları nedeniyle üretimi azalan küçük çiftçi ve köylüler çekmiştir (Akandere, 1998: 168-169).

Varlık Vergisinde olduğu gibi, Toprak Mahsulleri Vergisinden de beklenen gelir sağlanamamış, bu vergiden 1943 yılında 120 milyon, 1944 yılında 124 milyon, 1945 yılında 75 milyon lira olmak üzere, üç yılda toplam 319 milyon lira gelir getireceği öngörülürken; 1946 yılı geliri de dahil olmak üzere, dört yılda 233, 5 milyon lira gelir elde edilebilmiştir. Ancak, bu gelirin 38.9 milyonu vergiye ait toplama giderleri için harcanmış ve beklenen gelirin ancak % 73'ü toplanabilmiştir (Koçak, 1986: 373).

Bu dönemde, vergi matrahının belirlenmesi ve tahsili sırasında yaşanan yolsuzluklar, geniş halk kitlelerini oluşturan küçük çiftçilerin iktidara tepki göstermelerine neden olmuştur. Tarımsal ürünler daha olgunlaşmadan, üreticilerin ifadesi ile "gök iken", uzman olmayan görevliler tarafından verginin tahsil edilmesini, köylü kesim bir türlü unutmamıştır (Albayrak 2004: 28).

Toprak Mahsulleri Vergisindeki artışı eleştiren Eskişehir milletvekili Emin Sazak, şu ifadeleri kullanmaktadır (Yetkin, 1983: 195-196):

"... Ben görüyorum ki, bu hububat ekenler, çiftçilerin hepsi de böyledir ya, ayağında çarığı olmayan, üstüne örtecek yorganı olmayan, odunun üzerine başını koyup yatan kimdir dediğimiz vakit, işte bu vergi mevzuuna dahil olan insanlardır..."

"...Şehirliye bir defa Varlık Vergisi diye dokundun, her taraftan vaveyla koptu. Neyi ucuzlattın ki bunu arttırıyorsun? Verdiğin küreği mi ucuzlattın, sapan demirini mi ucuzlattın? Onlar ne dersene yapar. Çiftçiden başka bugün hiç kimseye denemez ki elindeki buğdayı ver, sen mısır ekmeği, meşe pelidi ye. Bu yalnız

çiftçiye denir... Yüzde sekizi yüzde iki arttırmakla eskisini dahi alamayacaktır. Niçin arttırıyorsun birader, sana ne yaptı...”

Sonuç olarak savaş yıllarında Toprak Mahsulleri Vergisi ile büyük çiftçiler ve köylü kesimin tepkisini çeken CHP, Varlık Vergisi ile de gayrimüslim iş çevrelerinin yanında Türk ve Müslüman iş çevrelerinin de tepkisini çekmişti (Akandere, 1998: 181).

Özetle, Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi bir bütün olarak ele alındığında, gelir dağılımında adaletin sağlanması, enflasyonun düşürülmesi ve spekülasyon kazançlarının önlenmesi gibi hedeflere ulaşamadığı görülmüştür. Ayrıca CHP ile ticaret sermayesinin yollarının ayrılmasına neden olmuş ve hükümetin bu kesime yönelik olarak uyguladığı her yaptırım, dar gelirli kesimlere yansıtıldığı için de toplumsal adaletsizlik daha da artmıştır. Böylece CHP, tüccarların yanı sıra, işçi ve küçük çiftçi kesimlerinin de siyasal desteğini yitirmiş, güven kaybı bu kesimlerle sınırlı kalmamış, tarımsal alana dönük müdahaleleri ile bu kesiminin desteğini de yitirmiştir (Şenşekerci, 2000: 176).

III. KAMU FİNANSMAN ARACI OLARAK VARLIK VERGİSİ

A. VARLIK VERGİSİNİN KAPSAM VE NİTELİĞİ

Gelişmekte olan ülkelerin iktisadi kalkınmayı finanse etmede başvurdukları dış kaynaklar arızı ve güvenilmez olduğundan iç finansman kaynaklarına başvurmak, bir zorunluluk haline gelmektedir. İç finansman kaynaklarının en önemlisi de vergilerdir. Vergilerin karşılıksız ve cebri bir kamu geliri oluşu, mali amaçlar dışında ekonomik ve sosyal amaçların gerçekleştirilmesinde önemli bir politika aracı olma işlevine sahiptir. Böyle olmasına rağmen kalkınmanın finansmanında vergi politikasından yararlanmak, çeşitli güçlükleri de beraberinde getirmektedir. Bir kere az gelişmiş ekonomilerde sermaye birikimi ve milli gelir düzeyi düşüktür. İkincisi; vergi politikasına ağırlık vermek iktisadi bakımdan sakıncalı olabilir. Şöyle ki vergiler işadamlarının teşebbüs gayretlerini azaltabilir, tasarruflarını düşürebilir, yatırım yapmalarını engelleyebilir. Üçüncüsü; ekonominin yapısı vergilendirme için uygun olmayabilir. Dördüncüsü ise vergiler, düşük gelirliyle birlikte mali güce sahip olanları da vergilendirdiğinden böyle bir politikayı uygulamak siyasi iktidar açısından son derece zor bir durumdur (Türk, 2005: 305-306).

Normal dönemlerin aksine, seferberlik, savaş vb. olağanüstü dönemlerde kamu maliyesinin karşılayacağı ihtiyaçlar fazla, gelirler yetersizdir. Diğer yandan bu olağanüstü dönemlerde halkın bir kısmı üretimden çekilirken, diğer bir kısmı mal varlığının büyük bir kısmını kaybederek servet dengesizlikleri meydana gelebilir. Bu gibi durumlarda devlet vatandaşların sahip oldukları servetin bir kısmını doğrudan doğruya vergilendirir. Nitekim Birinci ve İkinci Dünya

Savaşlarından sonra Fransa'da uygulanan Milli Dayanışma Vergisi istisnai durumlarda alınan bir servet vergisidir. Servet vergilerinin ekonomik ve mali etkileri bir yana, ülkede gelir dağılımını etkiledikleri kesindir (Türk, 2005: 338).

Olağanüstü durumlarda gelir dağılımında eşitsizliği ortadan kaldırmak veya azaltmak için uygulanan vergilerden bir diğeri de olağanüstü kazançlar vergisidir. Bu vergi, istisnai servet vergilerinden farklı olarak bir defa değil olağanüstü durum devam ettiği sürece alınır. ABD'de İkinci Dünya Savaşı ve Kore Savaşı sırasında bu vergiden geniş ölçüde yararlanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de uygulanan Varlık Vergisi de kapsam itibariyle kısmen istisnai servet, kısmen de olağanüstü kazanç vergisi niteliği taşır (Türk, 2005: 338-339).

B. VARLIK VERGİSİNİN AMACI, KONUSU, MATRAHI VE TAHSİLİ

İkinci Dünya Savaşı yılları gayrimüslim azınlıklar açısından çok sıkıntılı geçmişti. 1941 yılının Mayıs ayında İstanbul ve Trakya'daki 25 - 45 yaşları arasındaki gayrimüslim erkeklerin tümü askere alınmış, Anadolu'nun çeşitli kentlerinde oluşturulan iş merkezlerine gönderilen bu insanlar, daha çok havaalanı inşaatı ve yol yapımı işlerinde çalıştırılmışlardı (Sabah, 09.09.2005).

TBMM'de Şemsettin Günaltay'ın başkanlığında, İkinci Dünya Savaşının etkilerinin yoğun bir biçimde hissedildiği bir dönemde, 11 Kasım 1942'de kabul edilen Varlık Vergisi Kanununun gerekçesinde, bu verginin, gelir ve varlık sahiplerinin malları ve fevkalâde kazançları üzerinden alınacağı ve bir defaya mahsus olmak üzere, uygulanacağı belirtilmiştir. Kanunu amacı ise, kazanç ve gelir sahiplerini ve daha ziyade iktisadi şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek elde ettikleri kazançları ile orantılı olarak vergi vermeyenleri vergilendirmek olduğu belirtilmiştir (Yetkin, 1983: 203).

Bu dönemde, spekülâtif kazançlar o kadar yükselmişti ki aşırı kazanç beklentisi ile birçok kamu görevlisi, memuriyetlerini terk ederek ticarete atılmışlardı. İstanbul'da birçok memur, hatta bazı emniyet mensupları bile istifa ederek ticarete atılmışlar, bunlardan bir kısmının ülkede yokluğu çekilen zeytinyağı ticareti yaptıkları görülmüştür. Bankalar da normal dönemlerde olduğu gibi kredi hacmini arttırınca fiyatlar olabildiğince yükselmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1942: 28).

Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve Maliye Bakanı Fuat Ağralı'ya göre Varlık Vergisi ile ilgili aşağıda sayılan hedeflere ulaşılmak istenmektedir (Tokgöz, 2004: 120):

- Enflasyonu önlemek amacıyla tedavüldeki para arzını azaltmak,
- Savaş yıllarında 'çok para kazanmış olanlardan' vergi almak,

Kamu gelirlerini artırmaktır.

Varlık Vergisi Kanunu tasarının gerekçesinde; “Gelir ve Varlık sahiplerinin varlıkları ve olağanüstü kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere olağanüstü bir mükellefiyet kurulmaktadır.” denilerek verginin ekonomik amacına vurgu yapılarak bu verginin mükellefleri dört gruba ayrılmıştır (Goloğlu, 1982: 175; TBMM Zabıt Ceridesi, 1942: 22):

- Kazanç Vergisi mükellefleri ile bu vergiden muaf olmakla beraber Buhran Vergisine tabi tutulan bir kısım mükellefler,

- Diğer işlerine zarar vermeyecek şekilde, yılda 500 lirayı verebilecek büyük çiftçiler,

- Yıllık kira gelirleri 2500 liranın üzerinde olan gayrimenkul sahipleri,

- Yukarıdaki mükellefler dışında kalan ve 1939 yılından beri ticaret ve sanatla uğraştığı halde tasarının yürürlüğe girdiği günde işlerini terk etmiş olanlar, Varlık Vergisi mükellefleri olarak sayılmıştır.

Varlık Vergisi öncesinde Millî Şef İsmet İnönü, 1 Kasım 1942’de mecliste yaptığı bir konuşmada ülkenin genel ekonomik durumunu şöyle anlatıyordu (Barutçu, 1977: 263):

“...Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası, bugün vatanımızı ıstırap içinde bulunduruyor. Bu halin umumî harbden doğan, kendi hususî şartlarımızla ilgili olan sebeplerini ve çarelerini Cumhuriyet hükümeti sizin yüksek nazarlarınıza etrafiyle serip anlatacaktır. Eminim ki millet ve memleketin hayrına olan en isabetli tedbirleri bulacaksınız. Bizim gördüğümüz en tehlikeli hastalık, iki seneden beri cemiyetimiz içinde Cumhuriyet hükümetlerini muvaffak etmemek için estirilmiş olan zehirli havadır...”

“...Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan ve elinden gelse soluduğumuz havayı bile ticaret malı yapmağa yeltenen, gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politik tutkuları için büyük fırsat sayan ve hangi yabancı hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir ulusun bütün yaşamına küstah bir şekilde kundak koymaktadır. Üç beş yüzü geçmeyen bu insanların, vatana, karşı açık olan zararlarını gidermek yolu, elbette vardır...” (Yetkin, 1983: 205-206).

“...Ticaretin ve iktisadi faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiç bir zümreye tanımamalıyız...”(TBMM Zabıt Ceridesi, 1942: 4).

İnönü’nün bu sözleri, milletvekilleri arasında, yakında önemli mali kararlar alınacağını belirtisi olarak algılanmış ve alınan kararları çok geçmeden Başbakan Şükrü Saracoğlu tarafından açıklanmıştı. Saraçoğlu, Varlık Vergisi Kanunu ile ulaşılmak istenen amacı da şöyle açıklıyordu (Barutçu, 1977: 263):

“...Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz...”

“...Savaş sırasında olağanüstü kazançlar sağlayan vurguncular var. Halkta onlara yönelik büyük bir kızgınlık var. Bu vergilendirme o kızgınlığı giderecektir...” (Tokgöz, 2004: 120).

Lewis (2004)’e göre, Saraçoğlu hükümeti, sözde bozulan gelir dağılımını yeniden düzeltmek ve aşırı kazançlara engel olmak için kentlerdeki savaş zenginlerine karşı Varlık Vergisini, topraktan aşırı kazanç elde edenlere karşı da Toprak Mahsulleri Vergisini getirdi. Varlık Vergisi ticaret burjuvazisinin aşırı kazançlarını tırpanlamayı amaçlarken ırk ve din ayrımına dayalı bir uygulamayla sonuçlandı. Varlık Vergisi mükelleflerinden Müslümanların M listesine, gayrimüslimlerin de G listesine ayrıldığı bilinmektedir. Daha sonra bunlara iki liste daha eklendi. Ecnebler için E, Müslüman olmuş Yahudilerden Sabbatay Sevi mezhebine mensup dönmeler için D listesi hazırlandı. Dönmeler Müslümanların iki katı kadar, gayrimüslimler ise on katına kadar vergi ödediler.

Bu yüzden Varlık Vergisi, bir kazanç ve sermaye vergisi olarak düşünülmesine rağmen uygulamada; gayrimüslimlere, dönme olan Türk vatandaşlarına, kısaca Türkiye’de ticari hayatın büyük bir kısmını elinde bulunduran mükelleflere yönelikti. Bu verginin uygulanmasında gayrimüslim azınlıklar, Müslüman Türklere göre daha ağır oranda vergilendirilmişlerdir. Nitekim bu verginin tahakkukunun yüzde 60-65’inin ve toplam tahsilatın yüzde 55’inin azınlıklara ait olması bunun göstergesidir (Akandere, 1998: 176). Varlık Vergisi her ne kadar öncelikle azınlık kesimini etkilediyse de savaş zenginlerini bir çeşit sermaye vergisine tabi tutan ve bunu gelişigüzel ölçütlere göre yapan bu vergi, siyasi rejime duyulan kuşkunun da kaynağını oluşturmaktaydı (Kazgan, 1985: 299).

Varlık Vergisi Kanununa göre, listelerin ilanı tarihinden itibaren bir ay içerisinde borçlarını ödemeyen mükellefler, borçlarını tamamen ödeyinceye kadar ülkenin herhangi bir yerinde, bedeni kabiliyetlerine uygun olarak askeri mahiyeti haiz olmayan kamu hizmetlerinde veya belediye hizmetlerinde çalıştırılacaklardır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1942: 31). Varlık Vergisi ödeme süresinin bir ay ile sınırlandırılmasının en önemli nedeni, karaborsayı ve vurgunculuğu önleyerek malların piyasaya çıkmasını sağlamak, böylece fiyat artışlarını önlemektir. (Coşar, 2003: 15).

Bu bağlamda vergi borçlarını bir ay içinde ödemeyen mükellefler yol yapımında çalışmak üzere Aşkale’ye gönderildi. Varlık Vergisi uygulaması bürokrasi ile burjuvazi arasında söz konusu ittifakı kısmen bozan bir uygulamaydı. Çünkü "kaş yaparken göz çıkararı" iktidar, bu uygulamayla bütün iş hayatını altüst

etmiş, ticari ilişkilerin bozulmasına yol açmıştı (Sosyalizm Ansiklopedisi, 1988: 1921).

Oysa tasarımı hazırlayanlar aynı kanaate değillerdi. Müstakil Grup Başkanı İstanbul milletvekili Ali Rana Tarhan; Varlık Vergisi teklifini mali, ekonomik ve sosyal bakımdan yerinde bularak, aynı hedefe varacak ve yararı sürekli olacak başka tasarıları da beklediğini bildirmektedir. Manisa milletvekili Refik İnce de böyle bir kanunu getirmiş olmasından dolayı Hükümete teşekkür ederek konu ile ilgili görüşlerini şu şekilde beyan etmektedir (Goloğlu, 1982: 175):

“...Hukuk prensiplerine aykırı olduğu yolunda ileri sürülebilecek itirazlara cevap olarak şunu söylerim: Hukuk, hayatın gereklerini izlediği gündür ki, sayılmaya değer. Dar zamanlarımızda hukuk prensiplerinin üstünde bir İstiklal Mahkemesi yaratmışsak ve onlara olağanüstü yetkiler vermişsek, o günkü ihtiyacı sağlayan bir hukuk yaratarak verdik. Nasıl ki, Başkomutana Meclis’in yetkilerini verdikse...”

“...Bence kararların şu veya bu idare adamları tarafından olsa dahi, katı ve nihai olması; bu günkü ihtikâr/karaborsa belâsının önüne geçilmesi veyahut ihtikâr etmek suretiyle kazanılmış olan paraların hakikî sahibine iadesi hususunda tutulmuş olan yolu doğru ve en esaslı bir yol olarak görmekteyim...”(TBMM Zabıt Ceridesi,1942:4).

Şevket Süreyya Aydemir’e göre bu vergi zaten olağanüstü bir vergidir. Bir arzu veya bir kapris eseri değil, kaçınılmaz bir ihtiyaç ve zaruretten ortaya çıkmıştır. Ülkenin beklemeye tahammülü yoktur. Bu vergi alınmadığı takdirde ya kamu açıklarını finanse etmek amacıyla borçlanmaya gidilecek veya örfî nitelikte bir vergiye başvurulacaktı (Aydemir, 1979: 229-230). Dönemin hükümeti kaynak tercihini vergiden yana yapmıştır.

Sonuçlarına bakıldığında hükümet, Varlık Vergisi gelirleriyle bütçe açığını kapatamayınca sıkı para politikasını terk edip, para arzını artırarak genişletici para politikası uyguladı. Böylece Türkiye, Cumhuriyet döneminde dış ticaretin fazla verdiği bir dönemde ilk defa enflasyonla tanışmış oldu. Bu süreç aynı zamanda, o dönemde kazançlarını üretimi artıracak alanlar yerine spekülâtif alanlara yatıran yeni zenginlerin ortaya çıkmasını da sağladı. Enflasyonun oluşmasında bütçe açıklarının ve genişletici para politikasının etkisi varsa da bunlara ilaveten özellikle üretimin yapısı, bunun sektörel dağılımı ve piyasanın işleyişi; kısaca, dağıtım ve satış sürecinde yaşanan aksaklıklar bu dönemde enflasyonu yükseltmiştir (Tokgöz, 2004: 122; Kepenek ve Yentürk, 2005: 69).

C. VARLIK VERGİSİNİN UYGULAMA BİÇİMİ VE ORTAYA ÇIKARDIĞI SORUNLAR

İkinci Dünya Savaşı yıllarında vergi kanunları, mülk sahiplerinden, büyük çiftlik sahiplerinden, iş adamlarından ve maaş veya ücretler üzerinden vergi alınmasını öngörüyordu. Büyük çiftlik sahipleri, sermayelerinin %5'inden daha fazla vergilendirilemiyordu. Limited şirketler, 1941 yılı net kârlarının %50'si ile %70'i arasında vergilendirilirken, diğer mükellefler için tarh işlemi, vergilerin kanuniliği ilkesi göz ardı edilerek özel komisyonlarca "kendi takdirlerine göre" yapılmaktaydı. Bu son kategori için hiçbir vergi oranı öngörülmemiş, gelir veya sermaye beyanı istenmemişti. Kararları kesin olan mahalli vergi daireleri ödeme emirlerini çıkardıktan sonra, on beş gün içinde vergi ödenmekte, ödemeyenlere para cezası kesilmekteydi (Lewis, 2004: 297).

Varlık Vergisi Kanunu aslında, bütçeye belli bir gelir sağlayacak olan mecburi istikraz (zorunlu borçlanma) şeklinde tasarlanmıştı. Fakat Dışişleri Bakanlığı, uluslararası anlaşmalar nedeniyle, bu tasarının yabancı tüccar ve şirketleri kapsamına almasına imkân olmadığı şeklinde görüş bildirince sonradan vergiye dönüştürülmüştür. Ne var ki; böyle bir vergi kanunu çıkarılacağına duyulduğu gün, kanunu zayıflatıcı söylentiler kulaktan kulağa dolaşmaya başlamıştı. Endişelerin temel kaynağı, azınlıkların aleyhine bir düzenleme yapılacağı şeklinde idi. Nitekim yapılan uygulamalara bakıldığında bu söylentilerin mesnetsiz olmadığı görülmüş ve daha sonraları çok tartışılacak olan bir uygulama başlatılmıştır. İstanbul Defterdarı Faik Ökte bu kanun için; "Varlık Vergisi, cumhuriyet mali tarihinde yüz kızartıcı bir sayfadır." demektedir (Goloğlu, 176-177).

Varlık Vergisinin İstanbul'daki birinci derecede uygulayıcısı olan Ökte, 'Varlık Vergisi Faciası' adlı kitabında kanun ile ilgili şöyle demektedir (Yetkin, 1983: 204-205):

"... Bu kanunun bir vergi kanununa benzer tarafı yoktur. Kanun kazanç, bina, arazi vergileri yolundan giderecek bütün mükellef zümrelerine hitap etmek istemiştir... Gelir Vergisi mevcut olmayan bir memlekette bu şekilde bir sermaye vergisi ihdas edilemez. Verginin tarhının takdire bırakılması, bize davayı daha başından kaybettirmiştir. Matraha karşı itiraz ve temyiz yollarının kapalı olması, maliye ilminin asla affedemeyeceği bir hatadır... Mükellefe derdini dinletecek kazaî, idarî merci kalmamıştır..."

"...Vergiye ödemeyenler hakkında çalışma mükellefiyetinin tatbik edileceği hükmünü muasır zihniyetle izah mümkün değildir. Çalışma ile kazanılacak gündeliğin yarısının vergiye mahsup edileceği hükmü cidden gülünçtür. Faraza, 100 bin lira borç için çalışma yerine sevk edilen ve 2 lira gündelikle çalıştırılan bir mükelleften kesilen birer lira ile borcunun 250 seneden fazla bir zamanda

kapatılması mümkün olabilmektedir. Sevk ettiklerimiz arasında borcu 100 bin liradan fazla olan yüzlerce mükellef mevcuttu...” (Yetkin, 1983: 204-205).

“...Mali dönemde bu vergi ile kaybedilen en kıymetli döviz, vatandaşın devlete olan itimatının sarsılmasıdır... Endüstri, ticaret, bütün iktisadi hayat, emniyet havasını teneffüs ederek yaşayabilir. Varlık Vergisi ile bu hava zehirlenmiştir...” (Lewis, 2004: 300).

Varlık Vergisi sadece azınlıklara değil; ticaretle uğraşan Türk ve Müslüman kesime de uygulanmıştır. Ancak zaman içerisinde bu kesime yönelik vergi indirimleri ve ödeme kolaylıkları getirildiğinden, Türk ve Müslüman kesim, işlerini tasfiye etmeden, mal ve mülklerini satmadan mükellefiyetlerini yerine getirmişlerdir. Vergi daha ziyade İstanbul'daki iş ve ticaret çevrelerine uygulanmış, Anadolu'da ise pek fazla uygulanmamış, uygulanan kesimler için ılımlı bir politika takip edilmiştir. Verginin alınacağı üçüncü ana kaynak ise büyük çiftçiler olmasına rağmen, bu vergiden birkaç ay sonra çıkarılan Toprak Mahsulleri Vergisi nedeniyle bu kesime pek az uygulanmıştır. (Akandere, 1998: 177-178).

Varlık Vergisi Kanunu ile 15 günde 500 milyon TL gelir elde edileceği beklenmiş (Tokgöz, 2004: 121), ancak bu beklenti gerçekleşmemiştir. Bu vergiye karşı itiraz hakkı bulunmamasına rağmen Maliye Bakanlığına, hemen hepsi reddedilen 10.000'i aşkın dilekçe verilmiş, sadece ölmüş veya iflas etmiş kişilere ait birkaç vergi tahakkuku iptal edilmiştir. Varlık Vergisi nedeniyle tutuklamalar ve hacizler sıradan olaylar haline gelmiş, gazeteler her gün İstanbul Defterdarlığı tarafından haczedilen satış ilanlarıyla dolmuş ve satış salonları, vergisini ödemeyenlerden müsadere edilen mallarla dolmuştu (Lewis, 2004: 298).

Mükelleflerin, itiraz hakkının olmadığı Varlık Vergisinde kimlerin ne kadar vergi ödeyeceğine Takdir Komisyonları karar veriyordu. Bu Komisyonlara valiler ve kaymakamlar eşlik ediyor, defterdar ve mal müdürleri de maliyeyi temsil ediyordu. Diğer üyeler ise belediye, ticaret odaları veya ziraat odaları temsilcilerinden oluşmaktaydı (TBMM Zabıt Ceridesi, 1942: 22).

Tablo: 3.Bazı İllere Ait Varlık Vergisi Tahakkuk ve Tahsilat Miktarları

	Mükellef Sayısı	Tahakkuk Eden Vergi	Tahsil Edilen Vergi
İstanbul	63.640	348.992.022	165.393.133
İzmir	5.183	27.992.415	19.351.088
Ankara	3.185	16.980.683	15.111.989
Bursa	3.106	11.239.940	5.405.952
Adana	1.674	9.931.237	7.027.471
Mersin	823	6.193.065	5.235.844
Toplam	114.191	464.994.969	255.163.964

Kaynak: TBMM Zabıt Ceridesi, 24.V.1943, s.282

Tablo: 3'de 11 Kasım 1942'de kabul edilen 4305 sayılı Varlık Vergisinin yürürlüğe girdiği tarihten, 30 Nisan 1943 tarihine kadar tahakkuk ve tahsil edilen miktarlar gösterilmektedir. Tablo: 3'de görüleceği üzere bu verginin en büyük mükellef grubunu temsil eden İstanbul'da tahsil edilen verginin tahakkuk eden vergiye oranı düşük oranda seyretmiştir. Örneğin, diğer illerde tahsilat oranı %77 iken İstanbul'da bu oran %47'ye düşmektedir.

Saraçoğlu'na göre 1942 yılı bütçe açığı Varlık Vergisi tahsilatından gelen gelirlerle finanse edilmiştir. Bu vergiden birinci yıl 225 milyon, toplamda da 365 milyon gelir elde edilmiştir. Varlık Vergisi yoluyla elde edilen gelirin %53'ü azınlıklardan, %36.5'i Müslümanlardan ve %10.5'i de yabancılar tarafından ödenmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2005: 85). Vergisini zamanında ödemeyenler için çeşitli kamu altyapı yatırımlarında çalıştırılmak amacıyla bedeni cezalar verildiğinden, 1943 yılında İstanbul'dan Aşkale'ye yol inşaatında çalışmak üzere büyük bir kısmı İstanbul'dan olmak üzere 1.200 kişi gönderildi. Vergisini zamanında ödemeyenleri Defterdarlıklar Emniyet Müdürlüğüne bildiriyor, Emniyet Müdürlüğü de bu mükellefleri kafiler halinde Aşkale'ye göndermek üzere bir araya getiriyordu. Aşkale'ye gelenler yöre halkından yardım ve iyi muamele görmüş, çalışma kampında buldukları sırada bu işçilerden 21 kişi ölmüştür (Erdoğan, 2008: 20; Tokgöz, 2004: 121; Yetkin, 1983: 210; Vatan, 13.02.1943). Aşkale'ye çalışmak için gönderilen mükellef listeleri incelendiğinde, listelerde yer alan tüm isimlerin gayrimüslim azınlıklara ait olduğu görülür. Gerçekten de Varlık Vergisi nedeniyle yaptırılan zorunlu çalışma mükellefiyeti, Türk ve Müslümanlara uygulanmamış, tamamen gayrimüslimlere uygulanmıştır (Akandere, 1998: 203).

Aşkale'ye gönderilenlerin, kendilerine karşı yapılan bu uygulamaya karşı idari ve adli yargı organlarına dava açma hakları olmamıştı. Ayrıca hastalık ve sakatlık hali dışında hiçbir mükellefin sevki ertelenmemişti. Sevke tabi tutulan mükellefler ikamet ettikleri ya da ticari işlerinin bulunduğu illerde çalıştırılmamışlardır. Bu mükelleflerin yiyecek, giyecek ve barınma masrafları kendilerince karşılanmış ve bunlara çalışmalarının karşılığı olarak ödenecek paranın yarısı, borçlarına mahsup edilmiştir. Ancak tarh edilen vergi miktarlarının

§ Aşkale'ye çalışmak için gönderilen mükelleflerle ilgili farklı değerlendirmeler söz konusudur. Bir kısmı çalışma koşullarının zorluğundan bahsederken diğerleri bu koşulların olumsuz bir durum ortaya çıkarmadığını belirtmektedirler. Örneğin Ökte'ye göre; "...Çalışma kampındaki hayat, zannedildiği gibi meşakkatli ve güç olmamıştır. Aşkale'ye gidenler iklim dolayısıyla senenin mühim bir kısmını evlerinde, kahvehanelerde tavla, iskambil oynamakla geçirmişlerdir..."...O kadar ki bu seyahat, şehir hayatı ve ticari mücadeleler dolayısıyla bozulan sıhhatlerini düzeltmiş, gidenler, ailelerini şaşırtacak kadar, canlı, neşeli olarak geri gelmişlerdir (Ökte, 1951:159'dan Aktaran Baş, 2006: 71).

yüksek olması nedeniyle çalışma mükellefiyetine tabi kişiler uzun yıllar çalışsalar bile bu borçlarını ödemeleri mümkün değildi (Akandere, 1998: 203-204).

Nadir Nadi'ye göre, azınlıklar arasında da bir ayırım yapılmalıydı. Çünkü azınlıkların tümü yüksek mal varlığına sahip olanlardan ibaret olmayıp, aralarında hayatını günü gününe kazanan berber çırağı, tornacı, kalfa, terzi gibi işçiler de vardı. Hatta bunların sayısı varlıklı olanları kat kat aşırıyordu. Bunlardan, mükellef başına 500 TL vergi alan hükümet, tarlasında yarıcı çalıştıran toprak ağalarına, tekstil fabrikası işleten Adanalı zenginlere, devlete iş gören komisyonculara ve müteahhitlere hemen hiç dokunmamıştı (Yetkin, 1983: 215).

Oysa hükümet ödeme gücü yerinde olmayan mükelleflerin vergi dışı bırakıldığını savunmaktaydı. Nitekim Başbakan Saraçoğlu, mecliste yaptığı konuşmada 500 liradan aşağı serveti olanların Varlık Vergisi kapsamına alınmadığını, bu nedenle fakirleri bu vergiden muaf tuttıklarını bildirmektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1942: 22).

Eskişehir Milletvekili Emin Sazak 1944 yılında Varlık Vergisinin sonuçlarını değerlendirirken, verginin haklılığını savunarak şunları söylüyordu (TBMM Zabıt Ceridesi, 1944: 45):

“...Fevkalâde zamanlarda kimin yanında bulunursa bulunsun, ordunun ihtiyacı oldu mu malı elinden alınır, davarı sürülür, buğdayına el konur, eline de bir kâğıt verilir, parası da ya verilir ya verilmezdi. Bu hükümet, bu kötü âdet yerine çok yerinde ve iyi bir âdet koydu. Çok yerindedir, parasını verip malı alıyor. Eski harplerde olduğu gibi, tamamı çiftçilere yüklenmedi. Bu gayet doğru bir vergi olarak kondu...”

“...Böyle yapmasaydı, herkesin parasını elinden alacak veya bunun % 75 i benim, % 25 i senindir diyecekti...”

Daha sonraları verginin sürdürülemez olduğu anlaşılınca tarh edildiği halde henüz tahsil edilmemiş Varlık Vergisi borç bakiyeleri silinmiş ve yeni mükellef kabul edilmemiştir. Maliye Bakanı Fuat Ağralı'ya göre, ‘Tahsilsiz kalan bakayadan bir kısmının tahsiline imkân olmadığı, diğer bir kısmını da mükellefleri ağır sıkıntılara ve belki de yokluğa düşürmeden tahsil edilemeyeceği anlaşılmıştır.’ diyerek bu verginin yürürlükten kaldırıldığını bildirmektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1944: 45).

Bu uygulamayla devlet, vergisini ödeyen mükellefleri cezalandırılmış, vergisini ödemeyenler ödeyenlere göre kazançlı çıkmışlardır. Mallarını kaçıranlar ve borcunu ödemeyenler devlet tarafından affedilirken, ödeyenler ise ya servetlerinin büyük bir kısmını elden çıkarmışlar ya da mal varlıklarına devlet tarafından el konulmuş, haciz edilmiş veya satılmıştır. Sonuçta bu insanların ticari hayatları sona ermiş, toplumsal yapıda eski durumlarına bir daha ulaşamamış,

sefaletе düşmüş ve marjinal işlerle çalışmak zorunda bırakılmıştır (Akandere, 1998: 180).

D. VARLIK VERGİSİNİN DIŞ DÜNYADAKİ YANSIMALARI

Varlık Vergisinin, bir iç politika sorunu olmasına rağmen gayrimüslimlere, azınlıklara ve Türkiye’de oturan yabancılara uygulanması, dış dünyada büyük tepkilere neden olmuş, tek parti yönetimini ve Türkiye’yi dış kamuoyunda zor duruma sokmuştur. Uygulama boyunca bütün Avrupa devletleri, Varlık Vergisinin gayrimüslimlere, azınlıklara ve Türkiye’de oturan ecnebilere uygulanması Türkiye’yi sürekli eleştirmişlerdir. Bu bağlamda bütün Avrupa devletleri, Varlık Vergisi nedeniyle Türkiye’nin yanlış bir uygulama içerisinde olduğunu her fırsatta dile getirmişlerdir (Akandere, 1998: 182).

Varlık Vergisini ödemeyenler için öngörülen bedeni çalışma mükellefiyetinin, “Nazi Almanya’sından” örnek alınarak uygulandığı konusu, gerek o yıllarda ve gerekse sonraki yıllarda yerli ve yabancı kamuoyu tarafından sıkça ileri sürülmüştür. Gerçekten de Varlık Vergisinin, Türkiye’nin o dönemde en çok ticaret yaptığı Almanya’nın savaşta üstün olduğu bir dönemde çıkarılarak uygulanması ve yine savaşın seyrinin Almanya aleyhine değiştiğinin kesinleştiği 1944 yılı Mart ayında yürürlükten kaldırılması, bu yoldaki kanaatlerin haklılığını göstermektedir (Akandere, 1998: 205).

Ahmet Emin Yalman Varlık Vergisi ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır (Akandere, 1998: 182-183):

“...Ortalıkta ezici bir bıkkınlık havası yaratılmıştı. Kimsenin ağzını bıçak açmıyordu. Hiçbir taraftan bir tenkit sözü duyulmuyordu. Buna karşı Nazi usulleriyle girişilen istibdat hareketi, müttefik devletler dahil olduğu halde her tarafta itibarımızı yıkmış, bize karşı şiddetli bir tepki yaratmıştı...”

Kimi siyaset bilimci ve ekonomistlere göre, Varlık Vergisi ile Türkiye, yıllar boyunca kazandığı dış itibarını büyük ölçüde kaybetmiştir. Bu tespiti, o dönemde ve daha sonradan yapılan pek çok çalışmada görmek mümkündür. Başta ABD, İngiltere ve Almanya olmak üzere birçok ülke, Türk Dışişleri Bakanlığına gönderdikleri notalarla bu verginin uygulanmasını protesto etmişlerdir. Artan dış baskılar kısa sürede sonuç vermiş; Hükümet bu uygulamada geri adım atarak, 8 Ağustos 1943 günü Aşkale’de çalışan yaklaşık 900 kişi Sivrihisar’a gönderilmiştir (Akandere, 1998: 182-183).

Faik Ökte’nin anlattığına göre, özellikle yabancı uyruklulardan bu vergi alınmaya devam edildikçe, başta İngiltere olmak üzere yabancı devletler bu uygulamayı durdurmak için, ortak girişimlerde bulunmuşlardır. Özellikle İngiltere bu vergi üzerinde önemle durmuş, basında çıkan haberler, gayrimüslimleri vergilendirdiği için uygulamanın ırkçı niteliğine vurgu yapmışlardır. Yahudi asıllı

olan ABD Ankara Büyükelçisinin de kendi Dışişleri Bakanlığına verdiği bir raporda ırkçı uygulamanın üzerinde durmuştu. Oysa İkinci Dünya Savaşının aynı zamanda ırkçılığa karşı da yürütülmüş bir savaş olduğu bilinmektedir (Yetkin, 1983: 234-235).

Özetle, Varlık Vergisinin haklılığını gösteren bir dizi ekonomik gerekçe olmasına rağmen, Türkiye ekonomisinde hâkim sınıflar arasındaki dengeyi sarsmış, Türkiye'nin ticaret merkezi olan İstanbul'daki iş dünyasını olumsuz etkilemişti. Varlık Vergisi sağladığı fırsatlarla karaborsacıları zenginleştirmiş, buna mukabil küçük esnaf ve işyerlerinin dağılmasına ve yok olmasına neden olmuştur. Bu durum, geçimini buralardan temin eden orta sınıfın yoksullaşmasına neden olarak gelir dağılımındaki adaletsizliği daha da artırmıştır (Akandere, 1998: 180).

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sırasında Müslüman Türklerden oluşan büyük çiftçiler ile azınlıklardan oluşan büyük tüccarlar, savaş konjonktürü içerisinde büyük kazançlar elde etmişlerdi. Dönemin hükümetine göre, savaş sırasında en çok kazancı bu kesimler elde ettiğinden, ortaya çıkan olağanüstü durumun finansmanı için de en çok bu kesimlerin katkı yapması gerekiyordu.

Savaşın getirdiği ağır ekonomik sıkıntıları, toplumun tüm kesimlerine yaymak için hükümetler tarafından farklı düzenlemelere gidilmiştir. Devletçi politikaların yoğun bir biçimde uygulandığı bu dönemde fiyat kontrolleri, dış ticaret düzenlemeleri ve hangi alanlara ne kadar yatırım yapılacağı konusunda geniş müdahale söz konusudur. Alınan tedbirlerle mal kıtlıkları giderilmeye çalışılsa da, üretim artıramadığı için bu tedbirler istenilen sonuçları vermemiş, iktisat politikaları daha müdahaleci olmuştur.

Bu dönemde, Toprak Mahsulleri Vergisi ile tarım kesiminden; Varlık Vergisi ile de büyük servet sahiplerinden alınacak vergilerle kamu gelirleri artırılıp, piyasa aksaklıklarının düzeltilmesi amaçlanmıştır. Esasen Toprak Mahsulleri Vergisinde, daha ürün tarladayken, matrahın sübjektif kriterlere göre tespit edilmesi, köylü kesime ağır sorumluluk yüklemesine rağmen bu verginin, Varlık Vergisi kadar yankı bulmadığı gözlenmiştir.

Bu çalışmanın da konusunu oluşturan Varlık Vergisinin uygulama sonuçlarına bakıldığında, mali açıdan yürürlüğe girdiği dönemde cari yıl bütçe gelirlerine önemli katkı yapmıştır. Bununla birlikte cumhuriyet döneminde uygulanan iktisat politikaları içerisinde en çok tartışılan bu vergi, birçok sakıncayı bünyesinde barındırdığından uzun süre kalıcı olamamış, artan iç ve dış baskılar sonucunda 16 ay yürürlükte kalabilmiş ve uygulamada ortaya çıkan sorunlar nedeniyle tahakkuk etmiş ancak tahsil edilmemiş vergilerden bile vazgeçilerek yürürlükten kaldırılmıştır.

Ekonomik, sosyal ve siyasi etkileri olan bu vergi, ekonomiyi millileştirme çabaları ile birlikte aynı zamanda, Türkiye’de demokrasiye geçişi hızlandırarak, tek parti iktidarının da sonunu hazırlayan yurtiçi etkenler arasında sayılmıştır.

Savaş döneminin en önemli düzenlemesi olan Varlık Vergisinde, döneme ait ekonomik ve mali koşullar bu verginin haklılığını ortaya koyabilir. Ancak, temel vergileme ilkelerinden uzak olması, vergi matrahının kanunla tespit edilmeyip, komisyonların takdirine bırakılması, bu komisyonlar tarafından bir kısım mükelleflerin unutulması, vergiye karşı itiraz hakkının olmaması ve verginin tahsil biçimi gibi malî; uygulama sırasında mükellefler arasında etnik ayırım yaparak da siyasî ve sosyal nedenlerle çeşitli sakıncaları beraberinde getirmiştir. Bütün bunlar dikkate alındığında verginin sadece ekonomik ve malî amaçlarla yürürlüğe konulmadığı sonucuna varılmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKANDERE, Osman (1998), Milli Şef Dönemi: Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler, 1938-1945, İz Yayıncılık, İstanbul.
- AYDEMİR, Ş. Süreyya (1979), İkinci Adam, Cilt: 2, Remzi Kitabevi, İstanbul
- BARUTÇU, Ahmet F. (1977), Siyasi Anılar 1939-1954, İstanbul
- BAŞ, Hakan (2006), Varlık Vergisinin Türk Siyasal Yaşamına Yansımaları, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- COŞAR, Nevin (2003), "Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri". S.B.F. Dergisi. Cilt: 58 Sayı: 2 Yıl, s.1-27
- DOĞAN, Yalçın (1987), IMF Kıskaçında Türkiye, Tekin Yayınevi, İstanbul
- ERDOĞAN, Zeki (2008), 1950-1960 Döneminde Türkiye’de İzlenen İktisat Politikalarının Analizi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- GOLOĞLU, Mahmut (1982), Demokrasiye Geçiş: 1946-1950, Kaynak Yayınevi, İstanbul
- Hazine Müsteşarlığı (2004), Hazine Dergisi, Cumhuriyetin 80.Yılı Özel Sayısı, Banka ve Kambiyo Genel Müdürlüğü, Ankara.
- KAZGAN, Gülten (1985), Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitapları Yayınevi, İstanbul
- KEPENEK, Yakup ve Yentürk, Nurhan (2005), Türkiye Ekonomisi, 18. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- LEWIS, Bernard (2004), Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çeviren: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları

- Sabah Gazetesi, “Varlık Vergisi İle Başladı 6-7 Eylül İle Tamamlandı”, 09.09.2005
İnternet Adresi: <http://arsiv.sabah.com.tr/2005.09.09/gnd118.html/> Erişim
Tarihi: 17.06.2012
- Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi (1988), Cilt: 4, Komisyon,
İletişim Yayınları
- ŞENŞEKERCİ, Erkan (2000), Türk Devriminde Celal Bayar (1908-1960), Alfa
Yayınları, Bursa
- TAKIM, Abdullah (2011), Ekonomik Kalkınma ve Dış Finansman: Demokrat Parti
Ekonomisi, Detay Yayıncılık
- TBMM Zabıt Ceridesi, Birinci İnikat, Devre: 6, Cilt: 8, İçtima: 4, 1.XI.1942
- TBMM Zabıt Ceridesi, Üçüncü İnikat, Devre: 6, Cilt: 28, İçtima: 4,11.XI.1942
- TBMM Zabıt Ceridesi, Üçüncü İnikat, Devre: 7, Cilt: 1, İçtima: F,17.III.1943
- TBMM Zabıt Ceridesi, Yirmi altıncı İnikat, Devre: 7, Cilt: 2, İçtima: F, 24.V.1943
- TBMM Zabıt Ceridesi, Yirmi dokuzuncu İnikat, Devre: 7, Cilt: 8, İçtima: 1,
15.III.1944
- TOKGÖZ, Erdinç (2004), Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914–2004),
Ankara: İmaj Yayıncılık
- YAŞA, Memduh (1982), İktisat Maliye Politika, Nur Ofset, İstanbul
- YETKİN, Çetin (1983), Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930-1945), Altın
Kitaplar Yayınevi, Ankara
- Borcunu Ödemeyen Mükellefler, Vatan Gazetesi, 13.02.1943